

ارزیابی تربیت‌دینی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه: مطالعه موردی شهر شیراز

یاسر دهقانی**

رحمت اله مرزوقی*

چکیده

هدف مقاله حاضر ارزیابی تربیت‌دینی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز بود. روش پژوهش، توصیفی و از نوع پیمایشی و جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز است که به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای، نمونه‌ای به حجم ۲۵۴ نفر از بین دانش‌آموزان ۸ دبیرستان پسرانه و دخترانه نواحی چهارگانه شهر شیراز انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از مقیاس محقق ساخته ارزشیابی برنامه‌درسی تربیت‌دینی آموخته شده دوره دوم متوسطه بر اساس نظریه تربیت‌دینی فضامند بومی-جهانی و مؤلفه‌های نه‌گانه آن شامل انبساط حریم، عقلانیت و خردورزی، گرایش و التزام، معیارمداری، خودکنترلی/خودپایی، تعامل و گزینش، سعه‌صدر، پویایی و استمرار حضور و ارزیابی و تحلیل، استفاده شد. برای تعیین روایی آن از روش‌های روایی محتوایی و تحلیل عامل مرتبه اول و دوم و برای تعیین پایایی آن نیز از آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج تحلیل عاملی مرتبه اول نشان داد با فرض معیار $0/4$ ، در تمامی مؤلفه‌ها، بار عاملی سوالات مطرح شده در مقیاس مذکور در دامنه‌ای بین $0/44$ تا $0/90$ محاسبه شد. همچنین نتایج تحلیل عاملی مرتبه دوم، نشان داد که مؤلفه‌های نه‌گانه در نظریه مذکور به خوبی نشان‌دهنده برازش این پرسش‌نامه برای سنجش تربیت‌دینی در فضای جهانی فعلی است. نتایج آلفای کرونباخ (دامنه‌ای بین $0/54$ تا $0/75$ برای مؤلفه‌ها و $0/93$ برای کل) نیز نشان داد که این مقیاس در تمامی ابعاد خود، پایایی لازم را برای استفاده به‌عنوان یک مقیاس معتبر دارد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل واریانس چندمتغیره استفاده شد. نتایج حاصل از تحلیل

واریانس چندمتغیره نشان داد که بین میزان تربیت دینی دانش آموزان نواحی چهارگانه شهر شیراز، تفاوت معناداری وجود دارد؛ همچنین این نتایج نشان دادند که بین میزان تربیت دینی دانش آموزان پایه های دهم و دوازدهم نیز تفاوت معناداری وجود دارد، اما بین دیدگاه دانش آموزان پسر و دختر این نواحی، درباره میزان تربیت دینی، تفاوت معناداری وجود ندارد.

کلیدواژه ها: تربیت دینی، دوره دوم متوسطه، نظریه تربیت دینی فضامند بومی-جهانی

مقدمه و بیان مسأله

از نظر اجتماعی، سرمایه های واقعی هر جامعه ای نیروهای نوجوان و جوانی هستند که آینده جامعه را می سازند و مشی آینده جامعه را ترسیم می کنند. با توجه به این موضوع، این دوره با ارزش ترین و پر انرژی ترین دوران حیات انسان و منشأ تحولات کیفی و کمی فراوان در جسمی و روان اوست که شخصیت و آینده حیات وی را تحت تأثیر قرار می دهد (نگارش و دامن پاک مقدم، ۱۳۸۸، ص ۳۷-۵۵). از سویی دیگر در عصر حاضر که عصر گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات، صنعتی شدن جوامع، تنوع و کثرت نیازها و انفجار اطلاعات است، دایره تأثیرگذاری عوامل مختلف بر افکار و اندیشه های دانش آموزان به خصوص در عرصه دینی وسیع تر از گذشته شده است. بنابراین دانش آموز علاوه بر مدرسه و خانواده، در جهانی پر از تأثیر و تأثر متقابل به سر می برد (تنهایی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۲).

امروزه در کشور، با توجه به گسترش سریع فضای مجازی و ویژگی های چالش برانگیز تربیت در این فضا که شامل نامحدود بودن و غیرقابل کنترل بودن، تضاد فرهنگ ها در فضای مجازی، در خطر بودن حریم خصوصی کاربران، تشخیص ناپذیری هویت، جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی و... است، موضوع دین داری دستخوش تحولات گسترده ای شده است (کشاورز و جهانگیری، ۱۳۸۹، ص ۱۰۲). عمده این تحولات در جهت سستی و تضعیف تدین دانش آموزان و در نتیجه، ایجاد انحرافات مختلف اجتماعی، روانی و بزهکاری اخلاقی در میان نوجوانان و جوانان گردیده است. این موضوع در کنار سایر فرصت ها و تهدیدات تربیت در سه حوزه شناختی، عاطفی و رفتاری (انصاری و محسنی پور، ۱۳۹۷) به عنوان مهم ترین دغدغه های مسئولین و اولیای دانش آموزان مبدل گردیده است.

در مجموع و از آنجا که در شرایط کنونی، وضعیت اعتقادی، اخلاقی و رفتاری پاره‌های از نوجوانان و جوانان کشور حکایت از ناکارآمدی تربیت دینی به شیوه کنونی می‌کند، می‌بایست در جهت رفع این مشکل اقدام نمود. البته باید اذعان نمود مجموعه‌ای از عوامل در این ناکارآمدی نقش داشته‌اند که با عنایت به مقتضیات زمانی چون جنگ، تحریم‌ها و هجوم فرهنگی دشمن که به زعم مقام معظم رهبری به ناتوی فرهنگی (خامنه‌ای، ۱۳۹۱) و حتی فراتر از آن، قتل عام فرهنگی (خامنه‌ای، ۱۳۹۷) مبدل شده است، باید تربیت دینی به‌عنوان یک مسئله مهم و دارای اولویت تلقی شده و در کانون توجه و نقد قرار گیرد و این مهم محقق نمی‌شود جز با شناخت و بررسی دقیق و علمی این آسیب و ارائه راهکارهای عالمانه و کاربردی در خصوص آن که بر عهده اندیشمندان، متفکران و محققان این حوزه است.

اندیشمندان، متفکران و محققان این حوزه هر یک به تناسب و فراخور خود به بیان دلایل و عوامل مؤثر بر این حوزه، قوت و ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدات و نیز بسترهای تحقق این موضوع پرداخته‌اند و راهکارهای خود را نیز ارائه نموده‌اند اما به نظر می‌رسد یکی از مدل‌های کاربردی در این حوزه «مدل تربیت دینی فضا‌مند بومی جهانی»^۱ باشد که مجموع موارد یاد شده را مدنظر قرار داده است. از این‌رو چون شناخت علمی، دقیق و به‌اندازه در این حوزه از جمله ضروریات کار محسوب می‌شود، محققین در پژوهش حاضر به دنبال بررسی این موضوع هستند که بر اساس این مدل آیا حضور در مدارس متوسطه نواحی چهارگانه شهرستان شیراز، تأثیری در میزان تربیت دینی در بین آنها دارد؟ آیا نوع جنسیت این دانش‌آموزان، می‌تواند به‌عنوان ملاکی در میزان تربیت دینی باشد؟ آیا بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان پایه دهم و دوازدهم، تفاوت معناداری وجود دارد؟

ادبیات نظری و پیشینه موضوع

آموزش و پرورشی که در جهت تربیت دینی اقدام نماید برای جامعه‌ای همچون ایران اسلامی از بدیهیات و از مهم‌ترین واجبات است. اگر این موضوع مورد غفلت قرار گیرد، تعالی نسل آینده که زمامدار تمامی ارکان و امور جامعه خواهند بود، با

خداوند جدی مواجه خواهد شد. این موضوع برای کشوری که خود را داعیه‌دار و تحقق‌بخش اسلام ناب می‌داند، اهمیتی دوچندان دارد. اما اگر خواسته شود مفاهیم دینی در چنین سیستم آموزشی، ترویج و نهادینه گردد می‌بایست طبق یک الگوی مناسب و متناسب با فرهنگ و خصوصیات جامعه عمل شود (یی‌هوا، ۲۰۱۳). پس از انتخاب مدل مناسب، می‌بایست نظام تربیتی با نگاهی نو و پویا به موضوع تعلیم و تربیت، به بازتعریف اهداف، اصول، روش‌ها و مدیریت نظام آموزشی و پرورشی خود پرداخته شود. با توجه به آنچه بیان شد، به نظر می‌رسد یکی از این الگوها، الگوی است که تحت عنوان مدل تربیت دینی فضا‌مند بومی- جهانی توسط مرزوقی (۱۳۸۸، صص ۴۳-۵۹) ارائه شده است که می‌تواند جایگزین مدل سنتی و موجود کنونی تربیت شود. اما این نظریه چیست؟

این نظریه برای اولین بار در سال ۱۳۸۳ مطرح شد. در ادامه در سال ۱۳۸۶ و سپس در سال ۱۳۸۷ ابعاد دیگری از آن، مطرح و نهایتاً این نظریه در فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات برنامه‌درسی در سال ۱۳۸۸ به چاپ رسید. سپس در کنفرانس بین‌المللی تربیت در هزاره سوم (۲۰۱۲) جنبه‌هایی دیگر از آن و در داخل نیز در همایش ملی بررسی آراء و نظرات دکتر حسینی (۱۳۹۲) عرضه گردید. در نهایت این نظریه در فصل ششم کتابی که مرزوقی (۲۰۱۵) به زبان انگلیسی تألیف نمود، ارائه گردید و در سال ۱۳۹۶ نیز کتاب مبسوطی در این خصوص به زبان فارسی به قلم وی به رشته تحریر درآمد.

براساس این نظریه، تربیت دینی در عصر فناوری اطلاعاتی و ارتباطی یا همان عصر جهانی‌شدن، با شیوه‌های گذشته میسر نیست و تغییر، تحول و دگرگونی در رویکردها و ساختارهای قدیمی و روشی، امری لازم و ضروری است چرا که امروزه در عصر فناوری اطلاعاتی و ارتباطی به دلیل گستردگی و بروز و ظهور فوق‌العاده سریع ابزارهای اطلاعاتی که به ایجاد دهکده جهانی منجر شده است دیگر فضای بین‌المللی هیچ‌گونه انزوا یا کناره‌گیری را نمی‌پذیرد. در این فضا یادگیری می‌تواند در هر زمانی و مکانی رخ دهد و محیط یادگیری در هر لحظه می‌تواند متغیر و سیال باشد. در همین راستا یادگیری دیجیتالی می‌تواند به اضمحلال ساختارهای

بسته و ظهور آزادی حقیقی ذهنی متریان منجر گردد. با وجود این‌گونه مسائل و در نتیجه تأثیر آنها بر ذهن، رفتار و الگوی عمل و زندگی انسان‌ها، وضعیت و زندگی جدیدی ایجاد شده که می‌بایست در نظام آموزشی به‌خصوص در مباحث دینی به پرورش برخی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و قابلیت‌های جدید پرداخت و نظام تربیتی ناگزیر است تا کارکردهای خود را متناسب با زمانه خویش بازنگری و بازسازماندهی نماید تا بتواند در چنین دورانی، تربیت متعالی مدنظر را محقق سازد. از این‌رو برای تحقق تربیت دینی در عصر فناوری اطلاعاتی و ارتباطی، به نظر می‌رسد توجه به برخی مؤلفه‌ها، کارگشا باشد. از باب مثال عقلانیت و خردورزی که مستلزم کسب آگاهی‌های اساسی در حوزه دین و رشد توانایی برخورد عالمانه، منطقی و خردمندانه با سایر ارزش‌ها و فرهنگ‌ها است، مثمرتر باشد تا با آگاهی، شناخت و پذیرش معیارهای منطقی دین به‌عنوان چارچوب داوری و حرکت، نه تنها فرد به انسانی مؤمن تبدیل گردد، بلکه اگر در تعامل با ایده‌ها و ارزش‌های دیگران، امر معقول، مقبول و مطلوبی را حتی فراتر از حوزه باورهای دینی خود یافت، در جهت پذیرش، تعدیل، گزینش و یا رد منطقی آن اقدام نماید و به این صورت توانایی همزیستی، گفت‌وگو و تضارب آراء منطقی در وی ایجاد شود. در عین حالی که می‌بایست فرد حائز بینش و گرایش‌های عمیق دینی گردد تا با التزام درونی نسبت به دین، رشد فرآیند خودکنترلی و خودراهبری با اتکاء به ارزش‌ها و معیارهای عقلانی برگرفته از دین حاصل گردد که خود موجب رشد و پرورش تقوای حضور در مرتب است چرا که تقوای انزوا و مکان‌مند و نظام قرنطینه‌ای چندان کارآمد نمی‌باشد و امکانات فناورانه عصر جدید، امکان‌گریز، پرهیز و اجتناب محض را تا حدود زیادی از متریان سلب نموده است. لذا طبق این نظریه، تربیت دینی باید موجب شود تا افراد ضمن حضور فعال در عصر ارتباطات با برخوردی منطقی، آگاهانه و شناختی که از معیارها دارند، مواجهه‌ای مطلوب با امور داشته و ضمن استفاده از توانمندی‌ها و فرصت‌های آن، از تهدیدها و آسیب‌های احتمالی زندگی در دنیای نامتعین اجتناب نمایند. مجموع این مباحث به‌عنوان نه مؤلفه تشکیل‌دهنده نظریه در جدول (۱) اشاره شده است.

جدول ۱. مؤلفه‌های نظریه تربیت‌دینی فضا‌مند بومی، جهانی

(اقتباس از مرزوقی، ۱۳۹۶، ص ۱۷۵)

مؤلفه‌ها	توضیح
انبساط حریم	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور یاد بگیرند که افق نگاه و حریم فکری و عملی خود را از مرزهای کشور و حتی جهان اسلام فراتر ببرند و این مستلزم کسب خودآگاهی‌های لازم از وضعیت بومی و جهانی، شناخت و آگاهی از گستردگی‌های جهانی، کسب آگاهی درباره فضای نامتعیین و بدون مرز جهانی و شناخت فرصت‌ها و تهدیدهای آن است.
عقلانیت و خردورزی	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، آگاهی‌های اساسی در حوزه دین را کسب نمایند تا توانایی برخورد عالمانه، منطقی و خردمندانه با سایر ارزش‌ها و فرهنگ‌ها در ایشان پرورش یابد.
گرایش و التزام	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، به عواطف و نگرش‌های لازم در حوزه دین گرایش پیدا کنند و این را با تمرین و استمرار، درونی و نهادینه کنند تا در اخلاق و عمل وی تجلی یابد و خود را ملتزم به اجرای آنها ببیند.
معیارمداری	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، از معیارهای منطقی دین به‌عنوان چارچوب دآوری و حرکت در تمام امور زندگی، آگاهی و شناخت کافی پیدا کند به نحوی که مورد پذیرش ایشان قرار گیرد.
خودکنترلی/خودیابی	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، در گام نخست توانایی خودکنترلی در مقابل آنچه را در دین ناپسند و مذموم است، پیدا کند و این‌گونه در مسیر خودیابی و در نهایت خودراهبری قرار گیرد.
تعامل و گزینش	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، توانایی تعامل و مواجهه با ایده‌ها و ارزش‌های مختلف و متنوع در جهان کنونی را کسب نمایند تا بتواند در جهت پذیرش، تعدیل، گزینش و یا رد منطقی آنان اقدام نماید.
سعه‌صدر	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، از حیث تحمل و سعه‌صدر چنان توانا گردد که بتواند در گفتمان و تضارب آراء با سایرین به صورتی منطقی عمل کند و به زندگی همراه همزیستی در کنار آنها ادامه دهد.
پویایی و استمرار حضور	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، از چنان تقوایی برخوردار شود که بتواند ضمن حضور فعال و پویا در جامعه با تنوع ایده‌ها و افکار و اعمال، از تهدیدها و آسیب‌های احتمالی زندگی در دنیای نامتعیین اجتناب نمایند.
ارزیابی و تحلیل	دانش‌آموزان باید در نظام آموزش و پرورش کشور، چنان توانا گردد که بر اساس حدیث «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت» (عابدینی مطلق، ۱۳۸۶) با حفظ روحیه مسئولیت‌پذیری نسبت به خود و دیگران، به ارزیابی مداوم و آگاهانه خود و دیگران پرداخته در جهت اصلاح آن حرکت نماید.

دربارهٔ پیشینه تحقیقات مرتبط با موضوع تربیت دینی، کارهای علمی بسیاری صورت گرفته است که از آن جمله دروزیه^۱ (۲۰۱۱) در پژوهشی به بررسی میزان معنویت در نمونه‌ای بزرگ از نوجوانان از طریق شناسایی همبستگی آن با متغیرهای جمعیت‌شناختی پرداخته است. شرکت‌کنندگان ۶۱۵ نوجوان بودند که طیف وسیعی از قومیت‌ها (قفقازی، آفریقایی-آمریکایی، آسیایی-آمریکایی، لاتین و چند نژادی و دیگران) و مذهب (کاتولیک، پروتستان، یهودی، آتئیست، آگنوستیک، بودیسم و دیگران) را تشکیل می‌دادند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از رگرسیون چندمتغیره استفاده شده بود که نتایج بررسی نشان داد میزان معنویت در دختران بیشتر از پسران است، همچنین میزان معنویت با میزان مصرف الکل رابطه مستقیم و معکوس دارد. همچنین نتایج این تحقیق نشان داد میزان معنویت با میزان مشکلات روان‌شناختی نیز رابطه مستقیم و معکوس دارد. در همین راستا در پژوهشی که توسط واکوئرو^۲ (۲۰۱۸) در مورد میزان تفاوت تربیت دینی در مدارس دولتی کشورهای عضو اتحادیه اروپا در اروپای غربی صورت گرفته است وی با مقایسه قوانین این اتحادیه در حوزه تربیت دینی و قوانینی که عملاً در بین کشورهای عضو در اروپای غربی شامل آلمان، اتریش، بلژیک، فرانسه، ایرلند، لوکزامبورگ و هلند اجرا می‌شود، نتیجه گرفته است که با وجود آنکه دین یکی از پایه‌های فرهنگی و اخلاقی اروپا است و نیز با وجود آنکه در قانون اتحادیه اروپا حق آزادی مذهبی برای همه به وضوح دیده شده است لکن سیاست کلی در ارتباط با ابعاد مختلف آموزش مذهبی در مدارس در قانون اساسی کشورهای اروپای غربی وجود ندارد و در عمل نیز تفاوت‌های بسیار واضحی دارند از باب مثال در آلمان، بلژیک، هلند، و لوکزامبورگ آموزش مذهبی به‌عنوان موضوع اختیاری ارائه می‌شود در حالی که در اتریش اصلاً بحث آموزش دینی مطرح نمی‌شود. این پژوهش‌ها از نظر موضوع، نمونه مورد بررسی، شیوه انجام کار و برخی نتایج، مشابه کاری هستند که در این مقاله انجام شده است و می‌تواند در این زمینه به بهبود کار کمک نماید.

در داخل نیز محققان بسیاری به این مهم توجه نموده‌اند. نگارش و دامن‌پاک‌مقدم (۱۳۸۸)، به آسیب‌شناسی تربیت اسلامی در مدارس راهنمایی استان قم و راهکارهای

مدیریتی درمان آن پرداخته‌اند. جامعه آماری این پژوهش شامل چهار گروه مدیران، معلمان دینی و قرآن و مربیان پرورشی مدارس راهنمایی دخترانه و پسرانه استان قم به‌عنوان مدیران فرهنگی مدارس و دانش‌آموزان دختر و پسر مشغول به تحصیل در این مدارس بودند که به کمک پرسش‌نامه محقق ساخته مورد بررسی قرار گرفتند. تحلیل اطلاعات نشان داد مدارس در ارائه شناخت صحیح و ایجاد گرایش‌های دینی موفق بوده‌اند لیکن، مدارس کمتر توانسته‌اند آموزه‌های دینی را در زندگی دانش‌آموزان کاربردی نمایند. در پژوهشی دیگر از همین سنخ، بیرامی، هاشمی، علانی و عبداللّهی عدلی‌انصار (۱۳۹۰) به بررسی دو مقوله عوامل جمعیت شناختی و دین‌داری با تأکید بر اسلام و عملکرد خانواده در پیش‌بینی شادکامی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز پرداخته‌اند و برای این مهم از روش همبستگی پیرسون و رگرسیون چندمتغیره استفاده نمودند که نتایج نشان داد میزان دین‌داری با میزان شادکامی رابطه معنادار دارد و از بین عوامل جمعیت‌شناختی نیز جنسیت نقش بیشتری در پیش‌بینی میزان شادکامی دارد.

از دیگر تحقیقات در این حوزه کار تاج‌بخش و موسوی (۱۳۹۳) است که به بررسی عوامل مؤثر بر آگاهی و نگرش دینی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر سوسنگرد پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش که به صورت پیمایشی و با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و استفاده از پرسش‌نامه محقق ساخته دارای اعتبار محتوا و پایایی مطلوب، در بین ۲۹۰ نفر از دانش‌آموزان صورت گرفته است نشان می‌دهد از بین عوامل جمعیت‌شناختی، استفاده مذهبی از وسایل ارتباط جمعی، شرکت در مراسم مذهبی، میزان درآمد خانواده، سطح دین‌داری دوستان دانش‌آموز، و طبقه اجتماعی با نگرش دینی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد؛ اما بین سطح تحصیلات والدین و نگرش دینی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد. با این همه؛ بین سطح امکانات خانواده و نگرش دینی رابطه معناداری وجود ندارد. در پژوهشی دیگر کوشی، موسی‌پور، محبی و آرمند (۱۳۹۷) پژوهشی با هدف شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی با رویکرد اجتماعی صورت داده‌اند تا در نهایت مدل مفهومی خود از این موضوع را ارائه نمایند. یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی نشان داد در مجموع ۱۱ مؤلفه در ۲ بُعد باور و رفتار بر تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی با رویکرد اجتماعی تأثیر دارند که مؤلفه‌های بُعد باور عبارت بودند از احترام به ارزش‌ها

و هنجارهای اجتماعی، سعه صدر، پرورش روحیه دگرخواهی و گفت‌وگو و مؤلفه‌های بُعد رفتار شامل تعلق به هویت جمعی و حفظ آن، پرورش روحیه آزادی، همزیستی مسالمت‌آمیز، وفای به عهد و پیمان، پایبندی به دستورات اخلاقی، احترام به محیط زیست و مسئولیت اجتماعی می‌باشد. براساس این ابعاد و مؤلفه‌ها، این محققان مدل نهایی خود را طراحی نموده‌اند.

یزدخواستی، بابایی فرد و کیانی (۱۳۹۷) انجام شد محققین به بررسی عوامل مؤثر بر تربیت دینی در میان دانشجویان دانشگاه کاشان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که دختران دانشجو در زمینه تربیت دینی نمره بیشتری را دریافت کرده‌اند اما مقایسه میانگین‌های به دست آمده در مورد میزان تربیت دینی بر حسب سن، وضعیت تأهل، محل سکونت، مقطع تحصیلی، دانشکده و مذهب، نشان داد که میزان تربیت دینی بر حسب این متغیرها تفاوت ندارد. علاوه بر این، یافته‌های به دست آمده نشان دادند که میان ویژگی‌های شخصیتی و علمی اساتید، عوامل خانوادگی، ساختار قانونی دانشگاه، روش‌های تربیت دینی، محتوای متون دینی، جو کلی حاکم بر دانشگاه و تربیت دینی دانشجویان رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد، اما میان عوامل فرهنگی-اجتماعی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی و تربیت دینی دانشجویان رابطه معنادار وجود ندارد. در پژوهش‌های داخلی بررسی شده، مشخص می‌شود برخی نتایج احصاء شده، مشابه کاری هستند که در این مقاله انجام شده است و می‌تواند در این زمینه به بهبود کار کمک نماید.

در مجموع و با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، مشخص گردید در این خصوص کارهای بسیاری صورت گرفته است اما از این حیث که کار مبتنی بر یک نظریه علمی باشد، کارهای مشابه صورت نگرفته است و لذا ضروری است چنین تحقیقاتی جهت ارزیابی تربیت دینی دانش‌آموزان در مقطع حساس دوره دوم متوسطه صورت پذیرد. علت انتخاب دوره دوم متوسطه این بود که در این دوره که دوره نوجوانی محسوب می‌شود، تمایلات و خواهش‌های متضادی در فرد متجلی می‌شود؛ خودخواهی کودکانه با نوع پرستی خیرخواهانه در هم می‌آمیزد و او را در برزخی میان کودکی و بزرگسالی رها می‌سازد و دچار نوعی بی‌ثباتی عاطفی و روانی و فکری می‌کند که از آن به «بحران بلوغ» یاد می‌کنند؛ این بحران، نوجوان را در یک وضعیت مبهم و پیچیده‌ای

قرار می‌دهد که نمی‌داند چه باید کرد، همین عدم اطمینان نسبت به نقش خود، موجب مشکلات زیادی برای نوجوان می‌شود و او را زودرنج و دودل و بی‌ثبات می‌سازد و به سرعت جنبه انفعالی و عاطفی شخصیت او را گسترش می‌دهد و کل شخصیت او را فرا می‌گیرد و افق فکری وی را از طریق علاقه و رغبت گسترش می‌دهد (احمدی، ۱۳۹۳، ص ۳۵-۳۷) او در پی کشف هویت گمشده خویش است و به دنبال بازشناسی شخصیت خود می‌باشد، شخصیتی که شامل کل وجود اوست و وضع عمومی بدن، مهارت‌ها، رغبت‌ها، امیدها، عادت‌ها، خصوصیات اخلاقی و معتقدات و افکار او را در بر می‌گیرد (شعاری‌نژاد، ۱۳۹۲، ص ۶۰۰) در این دوران با این ویژگی‌ها هویت دینی شکل می‌گیرد و لذا این دوران انتخاب شده است.

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به هدف کلی، پژوهش حاضر از نوع توصیفی-پیمایشی و از لحاظ هدف «کاربردی» می‌باشد. جامعه آماری آن نیز شامل کلیه دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم شهر شیراز است که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای تصادفی، نمونه‌ای به حجم ۴۵۲ نفر از بین دانش‌آموزان ۸ دبیرستان پسرانه و دخترانه نواحی چهارگانه شهرستان شیراز انتخاب گردیده است. بر اساس نتایج به‌دست آمده ۱۱۹ نفر در ناحیه ۱ (۲۶,۳۳ درصد)، ۱۲۰ نفر در ناحیه ۲ (۲۶,۵۷ درصد)، ۱۱۰ نفر در ناحیه ۳ (۲۴,۳۳ درصد) و ۱۰۳ نفر در ناحیه ۴ (۲۲,۷۷ درصد) در این تحقیق حضور داشتند که از این تعداد ۲۲۳ نفر پسران دوره متوسطه (۴۹,۳۳ درصد) و ۲۲۹ نفر دختران دوره متوسطه (۵۰,۶۷ درصد) بودند که ۲۲۶ از آنها در کلاس دهم (۵۰ درصد) و ۲۲۶ در کلاس دوازدهم (۵۰ درصد) مشغول به تحصیل هستند.

برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه محقق ساخته ارزشیابی برنامه‌درسی تربیت دینی آموخته شده دوره دوم متوسطه استفاده شده است. برای ساخت پرسش‌نامه، بر اساس مؤلفه‌های نظریه تربیت دینی فضا‌مند بومی-جهانی، پرسش‌نامه اولیه تهیه شد. بدین منظور برای هر مؤلفه، تعدادی گویه تهیه شد که پس از مدنظر قرار دادن نظر دانش‌آموزان، معلمان و اساتید دانشگاه، این پرسش‌نامه آماده و بین ۵۶ نفر از دانش‌آموزان و معلمان دینی ناحیه ۲ شیراز توزیع گردید. با توجه به نظر نمونه بررسی شده، سؤالات نامفهوم

یا نامرتبط از دید ایشان، حذف و سؤالاتی که بیشترین میزان مقبولیت و ارتباط را داشت به‌عنوان سؤالات پرسش‌نامه نهایی تعیین گردید که دارای ۴۵ گویه بوده و بر اساس طیف لیکرت از کاملاً موافق (نمره ۵) تا کاملاً مخالف (نمره ۱) درجه‌بندی شده است.

برای تعیین روایی پرسش‌نامه نهایی از روش‌های روایی صوری و محتوایی و نیز تحلیل عامل مرتبه اول و دوم استفاده شده است. برای روایی صوری و محتوایی، پرسش‌نامه نهایی شده به ۸ نفر از اساتید دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شیراز ارائه شد که مورد تأیید آنها قرار گرفت. سپس پرسش‌نامه نهایی بر اساس روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای، بین نمونه‌ای به حجم ۴۵۲ نفر از بین دانش‌آموزان ۸ دبیرستان پسرانه و دخترانه نواحی چهارگانه شهر شیراز توزیع شد. نتایج تحلیل عامل مرتبه اول این نمونه که به وسیله نرم‌افزار Lisrel 8.8 انجام گرفته است، نشان داد با فرض معیار ۰/۴، در تمامی مؤلفه‌ها، نتایج سؤالات مطرح شده در مقیاس مذکور در دامنه‌ای بین ۰/۴۴ تا ۰/۹۰ بوده و لذا به خوبی نشان‌دهنده، مؤلفه‌های مربوطه می‌باشد؛ همچنین نتایج تحلیل عاملی مرتبه دوم حاکی از آن است به ترتیب مؤلفه‌های معیارمداری (۰/۹۳)، عقلانیت و خردورزی (۰/۹۰) گرایش و التزام (۰/۸۹)، تعامل و گزینش (۰/۸۹)، سعه‌صدر (۰/۸۹)، ارزیابی و تحلیل (۰/۸۸)، خودکنترلی/خودپایی (۰/۸۷) و انبساط‌حریم (۰/۸۲) بیشترین برازش و تناسب را در تأیید نظریه مذکور دارا هستند. همچنین نتایج در دامنه‌ای بین ۰/۸۲ تا ۰/۹۳. نشان داد که بر اساس شاخصه‌ای برازش شامل $P\text{-value}=0.000001$ ، $RMSEA=0.127$ ، $2x/dF(8.60=232.35/27)$ ، این مقیاس، مقیاسی معتبر برای سنجش تربیت‌دینی فراگیران دوره دوم متوسطه بر اساس نظریه تربیت‌دینی فضا‌مند بومی - جهانی است. برای ارزیابی پایایی آن نیز از آلفای کرونباخ استفاده شد که ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسش‌نامه ۰/۹۳ و برای مؤلفه‌ها به ترتیب ارزیابی و تحلیل (۰/۷۵)، تعامل و گزینش (۰/۷۲)، انبساط‌حریم (۰/۶۸)، سعه‌صدر (۰/۶)، پویایی و استمرار حضور (۰/۶۴)، خودکنترلی/خودپایی (۰/۶۳)، عقلانیت و خردورزی (۰/۶۱)، معیارمداری (۰/۵۹) و گرایش و التزام (۰/۵۴) به‌دست آمد و نشان داد که این مقیاس، پایایی لازم برای استفاده به‌عنوان یک مقیاس معتبر را دارد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل واریانس چندمتغیره استفاده شد که نتایج این مهم در ادامه بیان می‌شود.

گزارش یافته‌ها

۱. آیا بین میزان تربیت‌دینی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه نواحی چهارگانه آموزش و پرورش شهر شیراز تفاوت معناداری وجود دارد؟
بر طبق مندرجات جدول شماره ۲ نتایج حاصل از تحلیل واریانس چندمتغیره نشان داد که بین میزان تربیت‌دینی دانش‌آموزان نواحی چهارگانه شهر شیراز تفاوت معناداری وجود دارد ($p = 0/0001$, $F(27 و 1285) = 2/69$, $\lambda = 0/85$).

جدول شماره ۲. نتیجه آزمون مانوا برای بررسی
میزان تربیت‌دینی دانش‌آموزان نواحی چهارگانه شهر شیراز

آزمون	ارزش	F	درجه آزادی فرضیه	درجه آزادی خطا	سطح معناداری
اثر پیلایی	0/15	2/62	27	1326	0/0001
لامبدای ویلکز	0/85	2/69	27	1285	0/0001
اثر هتلینگ	0/17	2/76	27	1316	0/0001
بزرگترین ریشه روی	0/14	7/03	9	442	0/0001

بر طبق مندرجات جدول شماره ۳، بیشترین میانگین در بعد انبساط حریم متعلق به دانش‌آموزان ناحیه ۴ و پایین‌ترین میانگین نیز از آن دانش‌آموزان ناحیه ۱ می‌باشد که با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول، بین میانگین بعد انبساط حریم بین دانش‌آموزان نواحی چهارگانه تفاوت معناداری در سطح 0/0001 وجود دارد و در عناصر تعامل و گزینش، و ارزیابی و تحلیل نیز بیشترین و کمترین میانگین به ترتیب مربوط به دانش‌آموزان نواحی ۴ و ۲ می‌باشد. در این عناصر نیز با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول، بین میانگین این ابعاد، بین دانش‌آموزان نواحی چهارگانه تفاوت معناداری در سطح 0/0001 وجود دارد.

از سویی دیگر و در ابعاد عقلانیت و معیارمداری بیشترین میانگین متعلق به دانش‌آموزان ناحیه ۳ و پایین‌ترین میانگین نیز از آن دانش‌آموزان ناحیه ۲ می‌باشد که با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول، بین میانگین این ابعاد، بین دانش‌آموزان نواحی چهارگانه تفاوت معناداری در سطح 0/0001 وجود دارد. همچنین بیشترین میانگین در

ابعاد گرایش و التزام، خودکنترلی و سعه‌صدر به دانش‌آموزان ناحیه ۳ و پایین‌ترین میانگین نیز در اختیار دانش‌آموزان ناحیه ۲ می‌باشد. با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول، بین میانگین هر سه عنصر مذکور، بین دانش‌آموزان نواحی چهارگانه تفاوت معناداری در سطح $0/0001$ وجود دارد. در همین راستا و در بعد پویایی و استمرار بیشترین میانگین متعلق به دانش‌آموزان ناحیه ۳ و پایین‌ترین میانگین نیز از آن دانش‌آموزان ناحیه ۲ می‌باشد که با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول، بین میانگین این بعد، بین دانش‌آموزان نواحی چهارگانه تفاوت معناداری در سطح $0/02$ وجود دارد. در نهایت در بعد کل، بیشترین میانگین مربوط به دانش‌آموزان ناحیه ۳ و کمترین میزان میانگین نیز متعلق به دانش‌آموزان ناحیه ۲ است. با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول می‌توان گفت که به‌طور کلی بین میانگین دانش‌آموزان نواحی چهارگانه تفاوت معناداری در سطح $0/0001$ وجود دارد.

جدول شماره ۳: دیدگاه دانش‌آموزان نواحی چهارگانه
درباره میزان تربیت دینی در مؤلفه‌ها در نواحی چهارگانه شهر شیراز

متغیر وابسته	ناحیه	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	مقدار F	سطح معناداری
انقباض حریم	یک	۱۱۹	۱۷/۳۱	۴/۵۰	۳۷۷/۵۹	۳	۱۲۵/۸۶	۸/۴۳	۰/۰۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۵/۴۵	۴/۳۴					
	سه	۱۱۰	۱۷/۳۴	۳/۰۷					
	چهار	۱۰۳	۱۷/۸۱	۳/۱۴					
عقلائیّت و خردورزی	یک	۱۱۹	۱۶/۹۴	۳/۹۴	۳۷۱/۰۸	۳	۱۲۳/۶۹	۵/۴۳	۰/۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۵/۷۱	۴/۷۵					
	سه	۱۱۰	۱۸/۰۶	۶/۱۲					
	چهار	۱۰۳	۱۷/۶۹	۳/۹۴					
گرایش و التزام	یک	۱۱۹	۱۷/۵۷	۳/۶۸	۵۸۴/۱۶	۳	۱۹۴/۷۲	۹/۳۱	۰/۰۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۵/۶۴	۴/۵۹					
	سه	۱۱۰	۱۸/۴۰	۵/۹۵					
	چهار	۱۰۳	۱۸/۳۷	۳/۶۹					

جدول ۳. (ادامه)

متغیر وابسته	ناحیه	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار F	سطح معناداری
معیارمداری	یک	۱۱۹	۱۶/۹۴	۴/۲۲	۳۸۰/۸۰	۳	۱۲۶/۹۳	۵/۴۷	۰/۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۵/۷۸	۴/۲۳					
	سه	۱۱۰	۱۸/۸۱	۶/۳۵					
	چهار	۱۰۳	۱۷/۹۴	۳/۸۱					
خودکنترلی/ خودیابی	یک	۱۱۹	۱۷/۲۸	۴/۳۳	۸۴۵/۸۶	۳	۲۸۱/۹۵	۱۱/۶۵	۰/۰۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۵/۱۳	۴/۴۸					
	سه	۱۱۰	۱۸/۷۰	۶/۹۴					
	چهار	۱۰۳	۱۸/۰۹	۳/۹۹					
تعامل و گزینش	یک	۱۱۹	۱۷/۷۱	۴/۴۶	۵۵۴/۵۴	۳	۱۸۴/۸۴	۹/۲۸	۰/۰۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۵/۰۲	۴/۴۴					
	سه	۱۱۰	۱۷/۶۳	۵/۰۱					
	چهار	۱۰۳	۱۷/۶۹	۳/۸۱					
سعه صدر	یک	۱۱۹	۱۷/۱۲	۴/۲۳	۷۶۴/۰۹	۳	۲۵۴/۶۹	۱۲/۳۷	۰/۰۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۴/۸۸	۴/۵۰					
	سه	۱۱۰	۱۸/۰۶	۵/۴۵					
	چهار	۱۰۳	۱۷/۹۹	۳/۵۷					
پویایی و استمرار حضور	یک	۱۱۹	۱۶/۷۰	۴/۶۲	۲۴۲/۲۰	۳	۸۰/۷۳	۳/۰۶	۰/۰۲
	دو	۱۲۰	۱۵/۸۱	۶/۸۹					
	سه	۱۱۰	۱۷/۶۶	۳/۹۴					
	چهار	۱۰۳	۱۷/۴۶	۴/۳۵					
ارزیابی و تحلیل	یک	۱۱۹	۱۶/۹۴	۴/۲۹	۵۰۶/۶۶	۳	۱۶۸/۸۸	۷/۷۴	۰/۰۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۵/۳۶	۴/۸۸					
	سه	۱۱۰	۱۷/۷۹	۴/۳۹					
	چهار	۱۰۳	۱۸/۰۶	۵/۰۸					
کل	یک	۱۱۹	۱۵۴/۰۲	۳۱/۴۲	۳۹۲۸۳/۴۶	۳	۱۳۰۹۴/۴۸	۱۲/۲۳	۰/۰۰۰۱
	دو	۱۲۰	۱۳۸/۹۱	۳۵/۵۹					
	سه	۱۱۰	۱۶۱/۸۶	۳۳/۳۲					
	چهار	۱۰۳	۱۶۱/۱۵	۲۹/۹۱					

در ادامه، نتایج آزمون تعقیبی LSD (جدول شماره ۴) نشان داد که تفاوت معنادار مشاهده شده در ابعاد انبساط حریم، عقلانیت و خردورزی، گرایش و التزام، تعامل و گزینش، سعه صدر، ارزیابی و تحلیل و کل بین دانش‌آموزان ناحیه ۲ با نواحی ۱، ۳ و ۴؛ در ابعاد معیارمداری و نیز پویایی و استمرار بین دانش‌آموزان ناحیه ۲ با دانش‌آموزان نواحی ۳ و ۴، در بعد خودکنترلی بین دانش‌آموزان ناحیه ۲ با نواحی ۱، ۳ و ۴ و نیز ناحیه ۳ با ناحیه ۱ می‌باشد.

جدول شماره ۴: نتایج آزمون تعقیبی شیراز
درباره میزان LSD تربیت دینی در مؤلفه‌ها در نواحی چهارگانه شهر

ناحیه				متغیر یک	
چهار	سه	دو	یک		
NS	NS	۰/۰۰۰۱		یک	انبساط حریم
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۰۱	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	
NS	NS	۰/۰۴		یک	عقلانیت و خردورزی
۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۰۱		۰/۰۴	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۲	NS	چهار	
NS	NS	۰/۰۰۱		یک	گرایش و التزام
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۱	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	
NS	NS	NS		یک	معیارمداری
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		NS	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	

جدول ۴. (ادامه)

ناحیه				متغیر یک	
چهار	سه	دو	یک		
NS	۰/۰۲	۰/۰۰۱		یک	خودکنترلی / ... خودیابی
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۱	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	۰/۰۲	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	
NS	NS	۰/۰۰۰۱		یک	تعامل و گزینش
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۰۱	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	
NS	NS	۰/۰۰۰۱		یک	سعه‌صدر
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۰۱	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	
NS	NS	NS		یک	پویایی و استمرار حضور
۰/۰۱	۰/۰۰۷		NS	دو	
NS		۰/۰۰۷	NS	سه	
	NS	۰/۰۱	NS	چهار	
NS	NS	۰/۰۰۹		یک	ارزیابی و تحلیل
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۹	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	
NS	NS	۰/۰۰۰۱		یک	کل
۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۰۱	دو	
NS		۰/۰۰۰۱	NS	سه	
	NS	۰/۰۰۰۱	NS	چهار	

۲. آیا بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان دختر و پسر دوره دوم متوسطه شهر شیراز تفاوت معناداری وجود دارد؟

بر طبق مندرجات جدول شماره نتایج حاصل از تحلیل واریانس چندمتغیره نشان داد که بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان پسر و دختر دوره دوم متوسطه شهر شیراز، تفاوت معناداری وجود ندارد ($p = 0/13$, $F(9, 442) = 1/52$, $\lambda = 0/97$).

جدول شماره ۵: نتیجه آزمون مانوا

برای بررسی میزان تربیت دینی دانش‌آموزان دختر و پسر دوره دوم متوسطه شهر شیراز

آزمون	ارزش	F	درجه آزادی خطا	درجه آزادی فرضیه	سطح معناداری
اثر پیلایی	0/03	1/52	442	9	0/13
لامبدای ویلکز	0/97	1/52	442	9	0/13
اثر هتلینگ	0/03	1/52	442	9	0/13
بزرگترین ریشه روی	0/3	1/52	442	9	0/13

۳. آیا بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان سال دهم و دوازدهم دوره دوم متوسطه شهر شیراز تفاوت معناداری وجود دارد؟

سال دهم، سال اول دوره دوم متوسطه و سال ۱۲ سال پایانی این دوره بود و به دلیل فاصله بیشتر زمانی این دو دوره انتخاب شد تا تفاوت‌ها بهتر نمایان شود. بر طبق مندرجات جدول شماره ۶ نتایج حاصل از تحلیل واریانس چندمتغیره نشان داد که بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان پایه‌های دهم و دوازدهم دوره دوم متوسطه شهر شیراز، تفاوت معناداری وجود دارد ($p = 0/0001$, $F(9, 442) = 4/33$, $\lambda = 0/91$).

جدول شماره ۶: نتیجه آزمون مانوا

برای بررسی میزان تربیت دینی دانش‌آموزان پایه‌های دهم و دوازدهم دوره دوم متوسطه شهر شیراز

آزمون	ارزش	F	درجه آزادی خطا	درجه آزادی فرضیه	سطح معناداری
اثر پیلایی	0/08	4/33	442	9	0/0001
لامبدای ویلکز	0/91	4/33	442	9	0/0001
اثر هتلینگ	0/08	4/33	442	9	0/0001
بزرگترین ریشه روی	0/08	4/33	442	9	0/0001

بر طبق مندرجات جدول شماره ۷، ملاحظه می‌گردد که در تمامی ابعاد، دانش‌آموزان پایه دهم، میانگین بالاتری را نسبت به دانش‌آموزان پایه دوازدهم از آن خود کرده‌اند. بر این اساس و با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول بین میانگین ابعاد انبساط حریم، عقلانیت، معیارمداری، گرایش و التزام، خودکنترلی، سعه صدر، تعامل و گزینش، ارزیابی و تحلیل و نیز در بعد کل مقیاس از نظر دانش‌آموزان پایه‌های دهم و دوازدهم تفاوت معناداری به نفع پایه دهم در سطح 0.0001% وجود دارد.

در بعد پویایی و استمرار نیز با توجه به مقدار F مشاهده شده در جدول بین میانگین این بعد از نظر دانش‌آموزان پایه دهم و یازدهم تفاوت معناداری در سطح 0.02% به نفع پایه دهم وجود دارد.

جدول شماره ۷: نتایج آزمون تعقیبی LSD
درباره میزان تربیت دینی دانش‌آموزان پایه‌های دهم و دوازدهم

متغیرها	گروه	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	مقدار F	سطح معناداری
انبساط حریم	دهم	۲۲۶	۱۷/۶۷	۳/۶۵	۲۴۲/۳۹	۱	۲۴۲/۳۹	۱۵/۹۹	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۶/۲۱	۴/۱۱					
عقلانیت و خردورزی	دهم	۲۲۶	۱۸/۱۱	۵/۰۳	۴۹۷/۰۷	۱	۴۹۷/۰۷	۲۲/۲۰	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۶/۰۱	۴/۴۰					
گرایش و التزام	دهم	۲۲۶	۱۸/۲۵	۳/۷۳	۲۹۳/۱۳	۱	۲۹۳/۱۳	۱۳/۶۶	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۶/۶۴	۵/۳۸					
معیارمداری	دهم	۲۲۶	۱۸/۰۸	۵/۳۷	۳۶۱/۰۹	۱	۳۶۱/۰۹	۱۵/۶۰	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۶/۲۹	۴/۱۶					
خودکنترلی/ خودیابی	دهم	۲۲۶	۱۸/۳۶	۵/۴۸	۵۶۸/۶۹	۱	۵۶۸/۶۹	۲۳/۰۳	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۶/۱۲	۴/۳۹					

متغیرها	گروه	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار F	سطح معناداری
تعامل و گزینش	دهم	۲۲۶	۱۷/۹۰	۴/۴۸	۵۱۸/۲۶	۱	۵۱۸/۲۶	۲۶/۰۵	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۵/۷۶	۴/۴۳					
سعه صدر	دهم	۲۲۶	۱۸/۰۴	۴/۸۰	۵۳۵/۵۴	۱	۵۳۵/۵۴	۲۵/۵۰	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۵/۸۶	۴/۳۴					
پویایی و استمرار حضور	دهم	۲۲۶	۱۷/۶۱	۴/۳۳	۲۴۹/۷۷	۱	۲۴۹/۷۷	۹/۵۱	۰/۰۰۰۲
	دوازدهم	۲۲۶	۱۶/۱۳	۵/۸۰					
ارزیابی و تحلیل	دهم	۲۲۶	۱۷/۸۵	۴/۳۰	۳۴۱/۷۰	۱	۳۴۱/۷۰	۱۵/۴۸	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۶/۱۱	۵/۰۵					
کل	دهم	۲۲۶	۱۶/۹۲	۳۱/۷۰	۳۱۶۹۵/۱۸	۱	۳۱۶۹۵/۱۸	۲۹/۲۷	۰/۰۰۰۱
	دوازدهم	۲۲۶	۱۴۵/۱۷	۳۴/۰۶					

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش ارزیابی تربیت دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر شیراز بود. یافته‌های پژوهش نشان داد که از دیدگاه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه، تفاوت معنی‌داری بین میزان تربیت دینی بر اساس مؤلفه‌های نظریه تربیت دینی فضا‌مند بومی-جهانی در نواحی چهارگانه شهر شیراز وجود دارد. این نتایج با نتایج بررسی واکوئرو، «نگارش و دامن‌پاک‌مقدم» و بخشی از کار «تاج‌بخش و موسوی» و «کوشی و همکاران» همسو می‌باشد. همچنین این یافته‌ها در هر یک از مؤلفه‌ها، بیشترین و پایین‌ترین میانگین را تعیین می‌نماید که با توجه به مقدار F مشاهده شده، در همه ابعاد به‌جز بعد پویایی و استمرار حضور در سطح ۰/۰۰۰۱ این تفاوت‌ها وجود دارد و در نهایت نتایج آزمون

تعقیبی LSD به صورت دقیق این تفاوت‌ها را بیان می‌کند. در تبیین این نتایج باید عنوان شود، از یک سو با توجه به فضای تکنولوژیک و تغییرات سریع آن، دانش‌آموزان هر روز به با ارزش‌های متنوع و متفاوتی بیشتری مواجه می‌شود و از سویی دیگر، اگر آگاهی‌های لازم را نداشته و باورهای مذهبی را به درستی درک نکرده باشند، به انحراف کشیده می‌شوند (نوروزی، شهرکی و مرادی، ۱۳۹۲). این نکته حائز اهمیت است که در شرایط کنونی و با این‌روش تدریس سنتی و این محتوای تربیت‌دینی، وضعیت اعتقادی، اخلاقی، رفتاری، افکاری، گفتاری و عاطفی پاره‌ای از نوجوانان و جوانان کشور، حکایت از عدم پاسخ‌گویی تربیت دینی با شیوه تربیتی کنونی مدارس می‌کند و نمی‌تواند به‌نحو مطلوبی، هدف متعالی تربیت‌دینی محقق شود (کاویانی و واعظی، ۱۳۹۷). هر چند پس از پیروزی انقلاب اسلامی، توجه به تربیت‌دینی دانش‌آموزان در صدر برنامه‌های وزارت آموزش و پرورش قرار گرفت تا آنان را برای زندگی در یک جامعه مبتنی بر اسلام ناب، آماده کند، لکن با گذشت سال‌ها از پیروزی انقلاب اسلامی، هنوز تربیت‌دینی دانش‌آموزان با کاستی‌هایی روبه‌روست که از آنها به عوامل آسیب‌زا در حوزه تربیت‌دینی یاد می‌شود که از آن جمله می‌توان به مواردی همچون بی‌توجهی به عنصر زمان و شیوه اجرای برنامه‌های تربیتی مبتنی بر آن (دلآوری‌پورپاریزی و صفوراوی پاریزی، ۱۳۸۹، صص ۱۵-۳۵)، بی‌توجهی خانواده‌ها به تربیت فرزندان طی مراحل انس دینی، عادت دینی، معرفت دینی، عمل به دستورات دینی و خودجوش دینی (کمیجانی و فریادرس، ۱۳۹۴، صص ۱-۱۸) متغیرهای تفاوت‌های فردی، کتاب‌های درسی دینی، پایگاه اقتصادی اجتماعی، وجود مرئی‌ان و معلّمان ناکارآمد، دوستان، خانواده و رسانه‌ها (سلیمان‌نژاد، ۱۳۹۶) اکتفا به تربیت سطحی و نمره‌محور (اندوز، ۱۳۹۷، صص ۵۷-۵۹) و... اشاره نمود. مجموع این آسیب‌ها، تصمیم‌سازان، تصمیم‌گیران و مجریان نظام تعلیم و تربیت را به سوی تدوین، تکمیل و اجرای مدل‌هایی جامع و مانع در حوزه تعلیم و تربیت همچون مدل تربیتی فضامند بومی-جهانی رهنمون می‌سازد. لذا ضروری است به‌منظور تحقق این مهم و با مدنظر قرار دادن چنین شاخصه‌هایی، برنامه‌های اجرایی و عملیاتی تعریف و اجرا گردد. با توجه به اینکه نتایج این بررسی نشان می‌دهد بین میزان تربیت‌دینی دانش‌آموزان پسر و دختر دوره دوم متوسطه شهر شیراز، تفاوت معناداری وجود ندارد، چنین برنامه‌هایی برای هر دو طیف پسر و دختر دوره دوم متوسطه،

ضروری و لازم‌الاجرا می‌باشد و می‌بایست هر دو گروه مدنظر قرار گیرند. این نتایج با نتایج بررسی دروسیه ناهمسو و با تحقیق بیرامی و همکاران و بخشی از پژوهش یزدخواستی و همکاران همسو است.

از سویی دیگر نتایج حاصل از تحلیل واریانس چندمتغیره نشان داد که بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان پایه‌های دهم و دوازدهم دوره دوم متوسطه شهر شیراز، تفاوت معناداری وجود دارد که نتایج آزمون تعقیبی LSD نشان داد که در تمامی ابعاد انبساط‌حریم، عقلانیت، معیارمداری، گرایش و التزام، خودکنترلی، سعه‌صدر، تعامل و گزینش، ارزیابی و تحلیل و نیز در بعد کل مقیاس در سطح $0/0001$ و در بعد پویایی و استمرار حضور در سطح $0/02$ ، دانش‌آموزان پایه دهم، میانگین بالاتری را نسبت به دانش‌آموزان پایه دوازدهم از آن خود کرده‌اند. به نظر می‌رسد تغییر در متون و نیز شیوه آموزشی جدیدتر باعث شده است تا پایه دهم نسبت به دانش‌آموزان پایه دوازدهم که از متون قدیمی‌تر و شیوه‌های قبل‌تر استفاده می‌کردند، سطح تربیت دینی بالاتری داشته باشند و به عبارت دیگر، نتایج بررسی این پژوهش نشان داد تغییرات اعمال شده باعث گردیده است تا میزان و سطح دین‌داری دانش‌آموزان افزایش یابد. از این‌رو تغییر در متون دروس دینی و حتی سایر دروس و مرتبط ساختن آن با مبانی دینی، توجه به عنصر زمان و شیوه اجرای برنامه‌های تربیتی مبتنی بر آن، حساس نمودن و جلب توجه خانواده‌ها به تربیت فرزندان بر اساس آموزه‌های دینی، ایجاد هماهنگی بین کارکردها و برنامه‌های نظام آموزش و پرورش با محیط اجتماعی در جهت اثرگذاری بر آن و نه اثرپذیری صرف از آن، گزینش و تربیت معلمان کارآمد و به‌روزرسانی ایشان در حوزه دانشی، بینشی و انگیزشی، عبور از آموزش دینی صرف به سمت ایجاد تقوای حضور با توجه به تفاوت‌های فردی و با پیمایش سیر مراحل تربیت، می‌تواند تربیت را از وضع سطحی، به سمت تربیت عمیق دینی و نهادینه‌سازی آموزه‌های دینی در رفتار، گفتار و افکار متربی‌ان سوق دهد. لذا بر اساس تحقیق جامعی که دهقانی (۱۳۹۷) انجام داده است، پس از شناسایی اینکه، در این مؤلفه‌ها، متربی‌ان دچار مشکل هستند دروس به همراه سرفصل‌های لازم برای هر درس بیان شده است که در اینجا به صورتی بسیار مجمل و خلاصه ارائه شده است که می‌بایست برای هرکدام از این رئوس و دروس آن، طرح درس جداگانه تدوین و اجرا گردد:

- **رئوس مطالب مؤلفه گرایش و التزام:** شهدا، شور اسلامی، خاطرات انقلاب و دفاع مقدس، سیره معصومین (ع)، اخلاق عملی، محاسبه اخلاقی.
- **رئوس مطالب مؤلفه عقلانیت:** گردش علمی-دینی، اصول اعتقادی، مقایسه تطبیقی فرق و مذاهب، فروع دین، کرسی‌های آزاداندیشی، معرفت‌شناسی، میز داوری.
- **رئوس مطالب مؤلفه معیارمداری:** احکام، حجاب و حیا، قرآن، آشنایی با کتب روایی معتبر، آشنایی با نهج‌البلاغه، ولایت‌محوری.
- **رئوس مطالب مؤلفه ارزیابی و تحلیل:** عجایب علمی در قرآن، تاریخ اسلام، ساعت مطالعه هدف‌مند، کتب جذاب دینی، فلسفه و منطق برای نوجوان، تفکر، غرب‌شناسی، مباحثه.
- **رئوس مطالب مؤلفه خودکنترلی/خودیابی:** گناه‌شناسی، فضای مجازی، سبک زندگی اسلامی، مهارت زندگی، اردوی زندگی، مدیریت بحران در زندگی، مهارت خشم.
- **رئوس مطالب مؤلفه تعامل و گزینش:** جریان‌شناسی، مهارت‌های تعاملی زندگی، اخلاق و آداب معاشرت، مدیریت تعاملی، تعامل رسانه‌ای، کرسی آزاداندیشی کلاسی.
- **رئوس مطالب مؤلفه سعه صدر:** ایثار و از خودگذشتگی، مهارت سعه‌صدر در زندگی، تضارب آراء، مبارزه، زندگی سخت.
- **رئوس مطالب مؤلفه انبساط حریم:** آشنایی با نرم افزارها و سایت‌های اسلامی، مهدویت، عرفان‌های نوظهور، گروه‌های انحرافی، سه صنعت شایع و پول‌آور اما کثیف، بحران‌های جهانی.
- **رئوس مطالب مؤلفه پویایی و استمرار حضور:** مهارت زندگی با تقوا، آسیب‌های اجتماعی، آشنایی با شخصیت‌ها، بازی فکری، گروه حضور، تمرین اصلاح، تمرین تقوای حضور.

البته و با توجه به محدودیت‌های انجام این‌گونه پژوهش از جمله پیچیده و پُربعد بودن مقوله تربیت‌دینی، عدم همکاری برخی مدارس برای تکمیل پرسش‌نامه، طولانی بودن لیست گویه‌های پرسش‌نامه به علت کثرت مؤلفه‌های نظریه و در نتیجه کاهش دقت در تکمیل آن، انجام مطالعه تنها در سطح مدارس شهر شیراز و... باید در تعمیم کامل یافته‌های پژوهش به کل نظام تعلیم و تربیت با احتیاط عمل شود و با انجام مطالعات و پژوهش‌های دیگر، نتایج را با اتقان بیشتری، در عمل به‌کار گرفت.

- احمدی، سیداحمد. (۱۳۹۳) روان‌شناسی نوجوانان و جوانان، چاپ شانزدهم، اصفهان: انتشارات مشعل.
- اندوز، احمد. (۱۳۹۷). بررسی وضعیت تربیت زیست محیطی در مدارس: نمونه موردی مدارس متوسطه شهر ایلام، مجله رشد آموزش، ۳۲(۱)، ۵۹-۵۷.
- انصاری، مریم؛ محسنی‌پور، محمدصادق. (۱۳۹۷). بررسی دیدگاه دبیران دوره متوسطه پیرامون فرصت‌ها و تهدیدهای تربیت اخلاقی در نظام آموزشی. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۳(۱)، ۳۰-۷.
- بیرامی، منصوره؛ هاشمی، تورج؛ علائی، پروانه؛ عبداللّهی عدلی‌انصار، وحیده. (۱۳۹۰). عوامل جمعیت‌شناختی دین‌داری با تأکید بر اسلام و عملکرد خانواده در پیش‌بینی شادکامی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز، فصلنامه تحقیقات علوم رفتاری، ۱۹(۱)، ۴۳-۳۳.
- تاج‌بخش، غلامرضا؛ موسوی، عباس. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر آگاهی و نگرش دینی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر سوسنگرد، فصلنامه توسعه اجتماعی، ۸(۳)، ۱۱۹-۱۴۴.
- تنهایی، حسین ابوالحسن. (۱۳۸۹). درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی، ویرایش اول، چاپ ششم، تهران: مرنديز.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۱). «بیانات در اجتماع مردم/سفراین». تهران: سایت خبری مقام معظم رهبری حضرت آية‌الله‌العظمی‌خامنه‌ای. مورخ ۱۳۹۱/۷/۲۲. بازیابی شده از: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21208>. [1397/11/22].
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۷). «بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم». تهران: سایت خبری مقام معظم رهبری حضرت آية‌الله‌العظمی‌خامنه‌ای. مورخ ۱۳۹۷/۵/۲۲. بازیابی شده از: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40273>. [1397/11/22].
- دلآوری‌پور پاریزی؛ محبوبه؛ صفورایی و پاریزی، محمدمهدی. (۱۳۸۹). شیوه‌های تربیت فرزندان، فصلنامه پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ۳(۳)، ۳۵-۱۵.
- دهقانی، یاسر. (۱۳۹۷). ارزشیابی برنامه‌دینی تربیت‌دینی آموخته شده دوره دوم متوسطه بر اساس نظریه تربیت‌دینی فضا‌مند بومی-جهانی: مطالعه ترکیبی، رساله جهت اخذ مدرک دکتری در رشته برنامه‌ریزی درسی، شیراز: دانشگاه شیراز، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، بخش مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی.
- سلیمان‌نژاد، محمد. (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر تربیت‌دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه استان ایلام. فصلنامه رشد آموزش علوم اجتماعی، ۲۰(۲)، ۴۱-۳۶.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر. (۱۳۹۲). روان‌شناسی رشد، چاپ بیستم، تهران: نشر اطلاعات.
- عابدینی مطلق، کاظم. (۱۳۸۶). نهج‌الفصاحه: کلمات قصار پیامبر اعظم (ص)، چاپ دوم، قم: فراگفت.
- کاویانی، پروانه و واعظی، سیدحسین. (۱۳۹۷). مقایسه اهداف، محتوا و روش‌های ارزشیابی تربیت‌دینی مقطع ابتدایی در ایران و کشور اروپایی انگلستان، فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد واحد شوشتر، ۱۲(۳)، ۲۸۶-۲۶۷.
- کشاوری، امراه و جهانگیری، جهانگیر. (۱۳۸۹). بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین پایگاه اقتصادی اجتماعی دانشجویان و نگرش دینی آنها، فصلنامه تخصصی جامعه‌شناختی، ۲(۲)، ۱۱۴-۹۹.
- کمبجانی، داوود و فریادرس، زینب. (۱۳۹۴). آشنایی با ساختار تربیت‌دینی و راهکارهایی برای پذیرش آن، دوفصلنامه آموزه‌های دینی در قرآن و حدیث، ۱(۲)، ۱۸۱.
- کوشی، زهرا؛ موسوی‌پور، نعمت‌الله؛ محبی، علی و آرمنند، محمد. (۱۳۹۷). شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی با رویکرد اجتماعی در دوره و ارائه مدل مفهومی. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۳(۲)، ۱۷-۱۴۲.
- مرزوقی، رحمت‌اله. (۱۳۸۸). پیش فرض‌های برنامه درسی تربیت دینی پیش‌رو فضا‌مند در عصر جهانی شدن: مبنایی نظری برای نظام آموزش و پرورش عمومی ایران، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، ۴(۱)، ۵۹-۴۳.
- مرزوقی، رحمت‌اله؛ نوروژی، نصراله و دهقانی، یاسر. (۱۳۹۲). تحقق تعلیم و تربیت اسلامی: موانع و راهکارها، همایش ملی

بررسی آراء و نظرات دکتر حسینی، تهران: دانشگاه تهران.

مرزوقی، رحمت‌اله. (۱۳۹۶). *مبانی و اصول تعلیم و تربیت با نگاهی به تحولات دوران معاصر*، چاپ دوم، تهران: آوای نور.

نگارش، حمید و دامن‌پاک‌مقدم، ناهید. (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی تربیت اسلامی در مدارس راهنمایی استان قم و راهکارهای مدیریتی درمان آن، *فصلنامه مدیریت فرهنگی*، ۳ (۵)، ۵۵۳۵.

نوروزی، رضا؛ شهرکی، سمیه و مرادی، محمدرضا. (۱۳۹۲). میزان پاسخ‌گویی محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به نیازهای اجتماعی عاطفی دانش‌آموزان، *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۰ (۱۵)، ۱۳۶-۱۵۴.

یزدخواستی، علی؛ بابایی‌فرد، اسداله و کیانی، اعظم. (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر تربیت‌دینی دانشجویان دانشگاه کاشان. *فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳ (۴)، ۱۲۹-۱۵۲.

Desrosiers, A. (2011). *The relational spirituality in adolescents: Exploring associations with demographics, parenting style, religiosity and psychopathology* (Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy under the Executive Committee of The Graduate School of Arts and Sciences). Columbia University, United States of America: New York.

Marzooghi, R. (2015). *Curriculum sciences: New and future development*. Tehran: Avaya Noor Publication.

Vaquero, M. L. (2018). Religious education in public schools in Western Europe. *The Journal of International Education Studies*, 11(1), 155-165.

Yihua, X. U. (2013). Studies on religion and China's national security in the globalization era. *The Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 7(3), 1-21.